

TOCHT NAAR DE BOVEN-SADANG (MIDDEN-CELEBES)

DOOR

A. P. VAN RIJN,

Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur.

(Met kaart N°. VIII).

Het binnenland van het rijk van Loehoe¹⁾ aan de Golf van Boni op het eiland Celebes gelegen, tot voor korten tijd nog geheel en al terra incognita, werd in 1896 het eerst door Europeesche reizigers bezocht. In dat jaar werd door de wetenschappelijke reizigers Dr. P. en F. Sarasin met gelukkigen uitslag een tocht volbracht dwars door Centraal Celebes van Zuid naar Noord, in 1897 gevolgd door een doorsnijding van het Z. O. schiereiland. Beide tochten brachten belangrijke bijzonderheden aan het licht o. a. het bestaan van twee groote meeren Towoeti en Matanna. Een doorkruising van het Z. W. schiereiland door deze verdienstelijke onderzoekers ondernomen, slaagde slechts ten deele; na tal van bezwaren te hebben overwonnen, werden zij te Doeri door een vijandige demonstratie van den vorst van Enrekang genoodzaakt het doel van de reis op te geven

1) Sedert eenige jaren is deze schrijfwijze de officieel gebruikelijke, ofschoon foutief zooals door A. C. Kruyt werd opgemerkt in zijn opstel „Van Palopo naar Posso” Med. N. Zend. G. 1897 blz. 16. De Boeginees schrijft en welk laatste als het juiste wordt aangenomen en waarvan de transcriptie behoort te zijn Loeë De is n. l. niet onze h doch enkel de drager van een klinker wanneer deze niet aan een consonant is gebonden en waarvoor het latijnsche schrift geen equivalent heeft.

en terug te keeren langs denzelfden weg dien zij gekomen waren.

Het binnenland west van Palopo was dus nog onbekend toen het in 1897 de aandacht van het bestuur te Makassar op zich vestigde door geruchten van een vinnigen strijd die er gevoerd werd tusschen Boegineezen van Sidenreng en de omliggende rijkjes eenerzijds, die goed gewapend met achterlaad- en zelfs met repeteergeweren, het land waren binnengedrongen, met de inboorlingen anderzijds die zich niet langer wilden schikken in de buitensporige eischen hun door de overweldigers opgelegd. De inboorlingen door de Boegineezen Toradja¹⁾ genoemd, wendden zich om bescherming en hulp tot hun heer, den Datoe van Loehoe. Deze vorst, aan wien, in naam althans, verreweg het grootste deel der bewoners van Centraal Celebes en het Z. O. schiereiland onderhoorig zijn, als een overblijfsel van de macht en grootheid van het Loehoesche rijk in lang vervlogen eeuwen, vóór de opkomst en overheersching van Gowa, is thans met al zijn rijksgrooten teruggezonden in den meest deerniswaardigen staat van machteloosheid en armoede. Nergens wellicht doet de vloek van het opiummisbruik zich zoo ernstig gevoelen, heeft het alle energie en levenslust zoo verlamd, den mensch zoo verdierlijkt als in dit ongelukkige land. We zullen spoedig zien dat dit zichtbare degeneratieproces van een eertijds krachtig volk alleen onder de eigenlijke Loehoeërs, dat zijn de Mohammedaansche bewoners van de kustplaatsen, heeft gewoekerd en de tot dusverre heidensch geblevene bevolking van het binnen-

1) Toradja samentrekking van to-ri-adja = bewoners van het binnenland. Ofschoon deze benaming wel door Europeanen op alle bewoners van het bergland van Midden Celebes wordt toegepast gebruikt de Boeginees dezen naam ter aanduiding der bewoners van de Boven-Sadang en ter onderscheiding bijv. van To Rongkong, To Lampoe, To Bada enz.

land — door het godsdienstverschil streng van de kustbewoners gescheiden — onaangetast liet.

De vorst van Loehoe, geen kans ziende om de weinige honderden vreemde indringers uit zijn vazalstaten te verdrijven, deed een beroep op den Gouverneur van Celebes met verzoek om hulp en althans om vergunning tot den invoer van een groot aantal Beaumontgeweren. Alleen dit laatste werd toegestaan. Schrijver dezes vernam later op welke zonderlinge wijze deze geweren niet tot bescherming der Toradja's, maar tegen dezen werden aangewend. Intusschen werden de vertoogen der Toradja's bij den Datoe van Loehoe steeds dringender, de Sidenrengsche overweldigers pleegden zonder eenige aanleiding van de zijde der Toradja's geweld, vielen nu en dan een kampong met geweervuur aan, doodden niet zelden eenige menschen en namen tientallen Toradja's gevangen om hen als slaven naar de Boegineesche landen weg te voeren. De Datoe van Loehoe kon niet langer doof blijven voor de smeekbeden van zijn vazallen. Opoe Balirante, Loehoe's krijgsoverste, die in opdracht van den vorst en den rijksraad de strijdbare mannen des lands te wapen had geroepen, had een pover figuur gemaakt. Hij was nog geen dagreis ver het binnenland ingetrokken, toen zijn krijgsmacht, het weinigje dat aan zijn roepstem gehoor had gegeven, reeds weer verliep. Tot de erkenning van eigen onmacht gekomen, riep nu het bestuur van Loehoe de hulp in van Boni.

Gretig werd door den vorst en de landsgrooten van Boni het verzoek van Loehoe aangenomen en de gevraagde hulp op veel grooter schaal dan Loehoe wel aangenaam zijn kon toegezegd. De roemrijke tijd van Boni's grootheid was men nog niet vergeten. Men kende de welvaart van het dicht bevolkte Toradjaland dat eens door den grooten Aroe

Palakka en diens opvolger Matinrowe ri Naga oeläng aan Boni was schatplichtig gemaakt. In korten tijd werd een krijgsmacht van 4500 man op de been gebracht en onder opperbevel van den Poenggawa naar Palopo verscheept. Van hieruit trok de Poenggawa met zijn geheele macht naar de Boven-Sadang, verdreef, na eenige gevechten, de Sidenrengers die zich daar gevestigd hadden en proclameerde het geheele stroomgebied van de Boven-Sadang tot onderhoorigheid van Boni. De Datoe van Loehoe waagde het niet zich te verzetten tegen deze aanmatiging van Boni en hechtte gedwee zijn zegel aan het, hem door den Poenggawa voorgelegde contract tot vaststelling der grenzen van Boni's nieuw verworven gebied met dat van Loehoe, waarop de Poenggawa met zijn krijgsmacht naar Boni terugkeerde.

't Was weinige maanden later, in April 1898, dat ik mij in Boni bevond met een opdracht van den Gouverneur van Celebes, die mij verplichtte tot een langdurig verblijf in dat leenrijk waarbij ik het in alle richtingen moest be-reizen. Daardoor was ik in de gelegenheid, goede inlich-tingen te krijgen omtrent land en volk van Toradja en aangaande voorgevallen gebeurtenissen, die den Gouverneur zoo belangrijk voorkwamen, dat ik in opdracht kreeg een reis naar dat land te ondernemen mits zorgende voor een veilig geleide.

Ongelukkig ontbraken mij, hoewel voor een langdurige reis toegerust, de allernoodigste instrumenten voor het ont-werpen van een betrouwbaar kaartje van de streek, die ik zou gaan bereizen en er was geen gelegenheid meer die te laten komen. Een eenvoudige aneroïde barometer zou mij van het grootste nut zijn geweest, nu moest ik echter van hoogtebepaling te eenenmale afzien. Door de wel-willendheid van den kommandant van het s. s. Tambora der Kon. Paketvaart Maatschappij, die mij van Boni naar

Palopo overvoerde, kreeg ik de beschikking over een sloep-kompasje dat veel van het gemis van een boussole vergoedde en dat goede diensten heeft gedaan. Voorts voorzag mij die kommandant nog van een flinken voorraad wijn en enkele andere zaken waarmede mijn provisiekist noodzakelijk moest worden aangevuld.

In den morgen van den 18^{den} Mei liet de Tambora in de baai van Palopo het anker vallen. Zij biedt een veilige en ruime ligplaats zelfs voor schepen van grooten diepgang tot dicht bij het strand van Palopo. Zij wordt door een onmiddellijk hoogopgaande kust omsloten, die wild begroeid is en geen spoor van kultuur vertoont. Slechts daar waar eenige weinige huizen van Palopo te zien komen verheft zich de kust slechts onmerkbaar boven het niveau der zee en verleent zij doorgang aan het traag vloeiende riviertje langs welks modderige oevers de huizen van Palopo zijn opgetrokken. Na 15 minuten roeiens kwam de vlet, die mij naar den wal bracht, in den mond van het 10 à 12 meter breede riviertje. Daar het hoog water was, kwamen we zonder veel moeite over den zandbank heen, die zich voor de monding uitstrekt, en de roeiers die nu de riemen voor pagaaien verwisselden stuwden de lichte vlet snel langs een aantal meest bouwvallige woningen voor het oude maar nog stevige huis van zekeren Abdoerrahim, een Arabier, die reeds lange jaren te Palopo woont en mij gaarne voor eenigen tijd huisvesting verleende.

Ik had niet veel voorbereidselen te maken voor mijne tocht naar het binnenland. In de eerste plaats wilde ik de goedkeuring vragen van het Loehoesch Bestuur en voorts zijn hulp inroepen om mij aan een twintigtal koelies en een rijpaard te helpen, daar die te Palopo tot geen prijs te verkrijgen zijn. Verder moest ik zorgen voor een gewapend geleide. Mijn eigen gevolg toch bestond uit slechts vier

personen, te weten mijn djoeroetoelis Achmad, Makassar van geboorte, maar het Boegineesch bijna als zijne moedertaal sprekende, sedert lange jaren te Makasser op het „Bureau voor de Inlandsche Zaken” als klerk werkzaam, die steeds den assistent resident van dat bureau op diens reizen in de vorstenlanden had vergezeld en ook dikwijls met vrij belangrijke opdrachten van dien ambtenaar naar de bestuurders van het een of andere staatje werd uitgezonden. Deze man was mij, door zijne grondige bekendheid met de etiquette aan de Boegineesche „hoven” en zijn verstandig oordeel in moeilijke omstandigheden van heel veel nut. Achmad was vergezeld van twee bedienden, „volgelingen”, zooals de geijkte term op Celebes luidt en de vierde man was mijn lijfbediende Batjo, tevens kok, een waar factotum, die zich in alle omstandigheden wist te redden. Mijn wapens bestonden uit een Beaumont-geweer en een Beaumont-repeteer-geweer, die ik in Boni op de hertenjacht gebruikt had en een groot model-revolver dat ik gewoon was op al mijn reizen mede te nemen. Het zou zeker te gewaagd zijn geweest om met zulke geringe middelen een tocht in een onbekend land te wagen, maar ik had tijdens mijn verblijf in Boni vernomen, dat op last van den Poenggawa een kapitein van het Bonische legertje, zekere mij bekende Daeng Rombo, met 30 man, allen met Beaumontgeweer gewapend, naar Palopo waren vertrokken, om vandaar naar Toradja te gaan, om Boni's belangen in het nieuw veroverde gebied te behartigen, in afwachting van de komst van den Poenggawa zelf. Destijds stond mijn plan om naar Toradja te gaan nog niet vast, anders had ik mij toen tot den vorst van Boni gewend met het verzoek om mij den kapitein Daeng Rombo met zijne mannen tot geleide te doen strekken. Gelukkig was Daeng Rombo nog te Palopo en verklaarde hij zich

bereid mij in het Toradjaland te begeleiden, maar, ... en nu volgden zoovele bezwaren om spoedig te vertrekken dat ik voor den geleidelijken overgang van uitstel op afstel begon te vreezen. Ik verkreeg echter na lang aanhouden de belofte dat wij zoo spoedig mogelijk zouden gaan.

Ook bij het Loehoesche bestuur was ik niet gelukkig. De Datoe was eenige maanden geleden overleden en men verkeerde, naar het heette, in heel het land in diepen rouw. Ter hoofdplaats Palopo werden de voorschriften inderdaad streng in acht genomen: de passer was verplaatst, geen Loehoerees vertoonde zich buitenshuis gewapend of in lichtgekleurde kleederen. Mijn djoeroetoelis dien ik naar den Opoe Patoenroe, het voornaamste lid van den rijksraad, had gezonden om een audientie voor mij te verzoecken bracht ten antwoord dat alle leden van den rijksraad nog vervuld waren van droefheid over 's vorsten verscheiden en bovendien twee hunner: Opoe Pabitjara en Opoe Balirante afwezig waren, zoodat ik eerst drie dagen later kon worden ontvangen.

Toen ik op den bepaalden dag door de vorstelijke zendelingen werd afgehaald en mij vergezeld van mijn djoeroetoelis en mijn gastheer, die door zijn tegenwoordigheid het gebrek aan luister van mijn gevolg eenigermate wilde vergoeden, naar de moskee begaf, werd ik daar ontvangen door eenige leden van den Adæ asæraë d. w. z. van de mindere goden, geen enkel der Hadatsleden was tegenwoordig, maar om kort te gaan, ik kreeg toch de toezegging dat binnen twee dagen een rijpaard en 20 koelies tot mijn beschikking zouden worden gesteld. Welgemoed nam ik den terugweg aan, evenals ik gekomen was gedeeltelijk te voet en voor een goed deel op de schouders van mijn gevolg waar zij tot halverwege de knieën door den modder moesten waden, voor het overige gedeelte per sampan,

tot aan de woning van Abdoerrahim. Daeng Rombo die 's middags naar den uitslag van mijn bezoek kwam informeerden, verzocht ik zich nu ook over twee dagen gereed te houden wat hij mij beloofde te zullen doen, als maar de koelies die hij voor zich en zijn mannen uit Toradja had laten ontbieden bijtijds aankwamen.

Intusschen had ik het geluk bij een bezoek aan den Arabier Said Ali, van wien hieronder nog dikwijls sprake zal zijn, omdat hij in de Toradja-onlusten een belangrijke rol had gespeeld, inzage te krijgen van een schetskaart van het Boven-Sadang-gebied, gedeeltelijk naar eigen aanschouwing van het terrein, doch in hoofdzaak naar aanwijzingen van personen die goed met het land bekend zijn, vervaardigd. Ik was niet weinig verheugd deze kaart ten geschenke te krijgen.

Men moet bij een tocht zoo weinig voorbereid als ik op het punt was te ondernemen, zich voorbereid houden op tegenslag. Ik maakte mij dan ook volstrekt niet de illuzie, dat ik er zeker van kon zijn op den bepaalden dag op te breken. Des morgens werd door de goede zorgen van den Opoe Pabitjara het rijpaard bezorgd, het reikte wel niet hooger dan tot aan mijn afhangende elleboog en het leek mij wel buitengewoon veel ribben te hebben, maar toen ook de koelies arriveerden begon ik toch aan vertrekken te denken. Intusschen liet Daeng Rombo maar op zich wachten en toen hij eindelijk in den middag kwam waren mijn koelies, het lange wachten moede, stillekens verdwenen

Weer was ik gedoemd in dit ellendige oord nog eenige dagen langer te blijven maar ik nam mij voor om mij nu niet langer door Daeng Rombo's talmen te laten weerhouden.

Zaterdag 28 Mei, toen ik tien volle dagen te Palopo had gesleten, kwamen in den middag andermaal twintig

koelies opdagen. Ik gaf Daeng Rombo kennis dat ik nu met hem, als hij tijdig kwam, en anders zonder hem zou vertrekken. Alles werd in gereedheid gebracht en toen het 4 uur geworden was en ik niets meer van den „Kapitan” hoorde nam ik afscheid van mijn gastheer en reisde af. Ik was behoorlijk ingelicht welken weg ik moest nemen en vertrouwde op de koelies dat die mij langs den goeden weg zouden voeren. Dien avond hoopte ik Latoëpa te bereiken om den volgenden morgen vroeg met de bestijging van den Boentoe Bila aan te vangen. Na een uur in westelijke richting te hebben gemarcheerd over vlak terrein grootendeels bestaande uit sawah's die in langen tijd niet waren bewerkt, bereikten wij de Latoëpa-rivier, die voor een gedeelte zijn water bij Palopo in zee ontlast grootendeels echter langs een tak die bezuiden die plaats de zee bereikt. Er stond een flinke stroom in, ze heeft een breedte van 20 tot 30 meter en ligt vol groote rolsteen die het bewijst dat de stroom er geweldig kan aanzwellen wanneer er flinke regenbuien in het gebergte vallen. Van nu af aan volgden wij de rivier nu eens aan den linker- dan eens aan den rechteroever, zoolang het dag was ging het oversteken gemakkelijk, maar ook nadat de duisternis was ingevallen moesten wij nog tweemaal oversteken en eens een heel eind lang, omdat geen der beide oevers begaanbaar was, den stroom zelf tot voetpad gebruiken. Mijn paardje was mij spoedig tot last geworden, en ik sukkelde nu ook maar te voet verder, nu eens misstappende en tot aan het middel in het water tusschen twee rolsteen vallende, dan weer de scheenen leelijk bezeerende, maar ik voelde daar weinig van, geabsorbeerd als ik was door de ongerustheid van iemand die in een vreemd land, in het stikke donker is overgeleverd aan de willekeur van een 20-tal heidenen.

Tegen half acht zagen we voor ons uit een vuur branden en naderbij gekomen vonden we daar tot onze verrassing in een hutje twee mannen van Daeng Rombo, die door dezen mij waren achterna gezonden en bekend zijnde met de landstreek, mij langs een ander pad waren voorgelaten. Ik begreep dat Daeng Rombo had gehoopt dat ik wegens de duisternis en mijn onbekendheid met land en volk zou teruggekeerd zijn, maar ook dat hij de verantwoordelijkheid niet aandurfde om mij geheel en al zonder bewaking te laten voor het geval ik mijn plan doorzette. In een in aanbouw zijnd huis vond ik een uitstekend nachtverblijf.

Den volgenden morgen vond ik eerst gelegenheid mij een weinig te oriënteren. Ik bevond mij aan den linker-oever van de Latoepa-rivier die hier met groot verval en veel geraas zich als een wilde bergstroom naar beneden spoedt. Het dal is zeer nauw en door hooge bergruggen begrensd, de vegetatie zeer weelderig, maar op enkele plekken waar het bosch voor den aanplant van djagong is geroid, is de berghelling bezaaid met groote steenblokken. In het westen, dus stroomopwaarts ziende, eindigt het dal schijnbaar tegen de helling van een hoogen bergtop: daar ongeveer is de Boentoe Bila, dien ik moet overtrekken om in het stroomgebied van de Djenemaëdja te komen. Op de plek waar de weinige armoedige huisjes staan, evenals de rivier Latoepa geheeten, is het dal een weinig breeder en de berghelling wat minder steil.

Daeng Rombo had mij door zijn beide mannen laten zoeken den Zondag te Latoepa over te blijven omdat hij van daag Ambena Laso met zijn koelies verwachtte, het Toradja'sche hoofd dat ons op den verderen tocht zou vergezellen. Inderdaad kwam Ambena Laso dien morgen te Latoepa aan, op een flink bergpaardje gezeten en met een

20 man om de goederen van Daeng Rombo te gaan opvoeren. Hij is een flink uitziende, jonge man van $\pm$ 30 jaren met niets in zijn gelaatstrekken wat hem van Makassar of Boeginees onderscheidt. Hij is gekleed in rood gestreepte korte broek, gekleurde hoofddoek en blauwe sarong, zoodat voor den oppervlakkigen beschouwer alleen zijn klewang hem als Toradja doet kennen. Hij drukt zich ook vrij gemakkelijk uit in het Boegineesch, met een eenigszins vreemde tongval, waarin opvalt dat hij de *pépèt* door een scherpe *a* vervangt. Hij was blijkbaar verbaasd een blanke te zien en toonde zich zeer bereidwillig om mij op mijn tocht te vergezellen. De eerlijke openhartigheid, die uit zijn oogen sprak in volmaakte tegenstelling met het steriotype beeld dat men van den oosterling maakt, was mij borg voor zijn goede bedoeling. Hij moest nu nog naar Palopo om Daeng Rombo te spreken, maar zou tegen den avond terugkomen om Maandagmorgen vroeg de reis voort te zetten.

Ik had nu alle gelegenheid om mijn Toradjakoelies eens van nabij op te nemen. Hun kleeding is zoo eenvoudig dat de beschrijving in weinige woorden kan worden afgedaan. Om de heupen een schaamgordel „*pejo*” geheeten d. i. een reep ongebleekt katoen van $1\frac{1}{2}$ vadem lengte en ruim een palm breed, die om het middel gewonden en eens tusschen de beenen doorgehaald wordt, het allernoodzakelijkste bedekkende, en met de beide uiteinden voor het schaamdeel afhangende. Enkelen die te Palopo al eenige beschaving hadden opgedaan droegen een Boegineesche broek, sommigen zelfs een sarong maar alles van ruw ongebleekt katoen. Allen hielden het haar bijeen, met een koord van rottan gevlochten en droegen een klewang op zijde. Opvallend is dat het gevest van die klewangs geheel van denzelfden vorm is, als van de *lamæng* waarvan er

ettelijke tot de rijkssieraden van Boni behooren en als ambts-teeken van de grootwaardigheidsbekleeders dienst doen.

De beide „soldaten” van Daeng Rombo kenden een weinig Toradja'sch en lieten ons niet weinig lachen om de verhalen der koelies. Als men die gelooven mag, dan kent de liefde geen vrijer land dan Toradja. Het huwelijk wordt er zonder veel plichtplegingen gesloten en ontbonden, maar zelfs zou de getrouwde vrouw zich niet zoo uitsluitend tot haar eigen man bepalen en zou de bedrogen echtgenoot zich gewoonlijk met een groote mate van berusting in zijn lot schikken. Het vaderschap zou er dan ook zeer onzeker zijn. Dergelijke toestanden mogen inderdaad in den slavenstand bestaan en deze stand is er tengevolge van de onverzadiglijke dobbelzucht buitengewoon talrijk, maar ik heb alle reden te gelooven dat onder de betere standen, overspel tot de uitzonderingen behoort en dikwijls met den dood wordt gestraft.

Maandagmorgen 30 Mei om half acht, begaven wij ons, na een flink ontbijt, op marsch. Ambena Laso was s'avonds laat van Palopo teruggekeerd, met het bericht dat Daeng Rombo zou zorgen, vóórdát ik Ranteboewa bereikte, mij achterop te komen. We volgden, steeds sterker steigende den linkeroever van de Latoepa die snel in capaciteit afnam en nu niet meer dan een beekje, ons een over het geheel vrij begaanbaren weg leverde. Na 5 kwartier loopen verliet het pad den beek en begon de eigenlijke besteging van den Boentoe Bila. De Toradja's houden niet van omwegen, ik moest langs een schijnbaar loodrechte helling, maar die stellig 45° bedraagt opklauteren; ze is met zwaar bosch begroeid en de boomwortels die het pad kruisen, vormen de treden van een reusachtigen trap voor welks beklimming ik volle 5 kwartier noodig had, en daarbij mijn eigen gevolg ver achter mij liet; de Toradja's sche-

nen het wel in de helft van dien tijd af te kunnen. De Boentoe Bila is slechts een kleine verhevenheid in den zuidelijken uitlooper van den Boentoe Poeang, die de oostelijke waterscheiding van de Djenemaëdja vormt. Van hieruit genoot ik een prachtig vergezicht op de doorloopen streek en op de baai van Palopo, de schoeners op de reede waren nog duidelijk met het bloote oog te onderscheiden. Oost van Palopo, in de richting van Boraoe staken achter-eenvolgens vier landtongen ver in zee uit¹⁾ en daarachter diep landwaarts in verheft zich statig een reusachtig gebergte, dat zich in de wolken verliest.

Ik kon niet lang op deze mooie plek verwijlen, we hadden nog een langen marsch te maken en de korte rust had ons weer spoedig na den vermoeienden klim op adem gebracht. Het overtrekken van de waterscheiding vorderde nog geruimen tijd. Het was juist twaalf uur toen de Boentoe Taädoek werd bereikt: een kleine bult aan de westzijde, van waaruit ik een vrij uitzicht had over het gebied van de Djenemaëdja d.i. het landschap Ranteboewa en waarachter, verder in het westen, enkele der hoogste toppen uit het Sadanggebied te zien kwamen. Het voor mij liggende landschap kan niet op natuurschoon bogen. Integestelling met het eigenlijke Loehoesche gebied, dat ik nu juist had verlaten en waarvan de rijke vegetatie nog van geen menschenhand heeft te lijden gehad, — de Loehoe-rees is daar veel te lui voor — is het golvende heuvel-landschap Ranteboewa grootendeels kaal, de heuvels schijnen, blijkens de magere alang alang waarmede zij begroeid zijn, ook geen vruchtbare teelaarde te hebben. In de dalen tusschen de heuvels komt hier en daar langs den oever

1) Zie A. C. Kruyt: Van Palopo naar Posso. Mededeel. v. h. Ned. Zend. Gen. 1897, pag. 29.

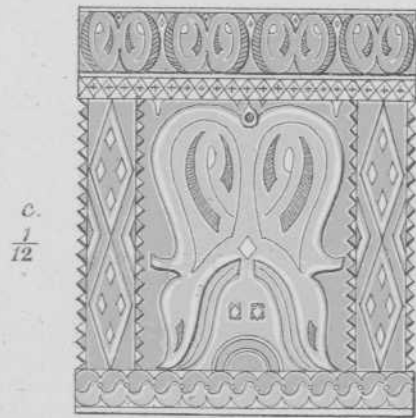
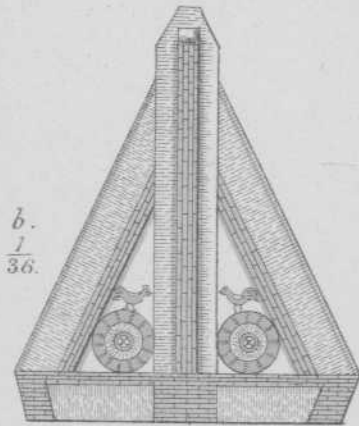
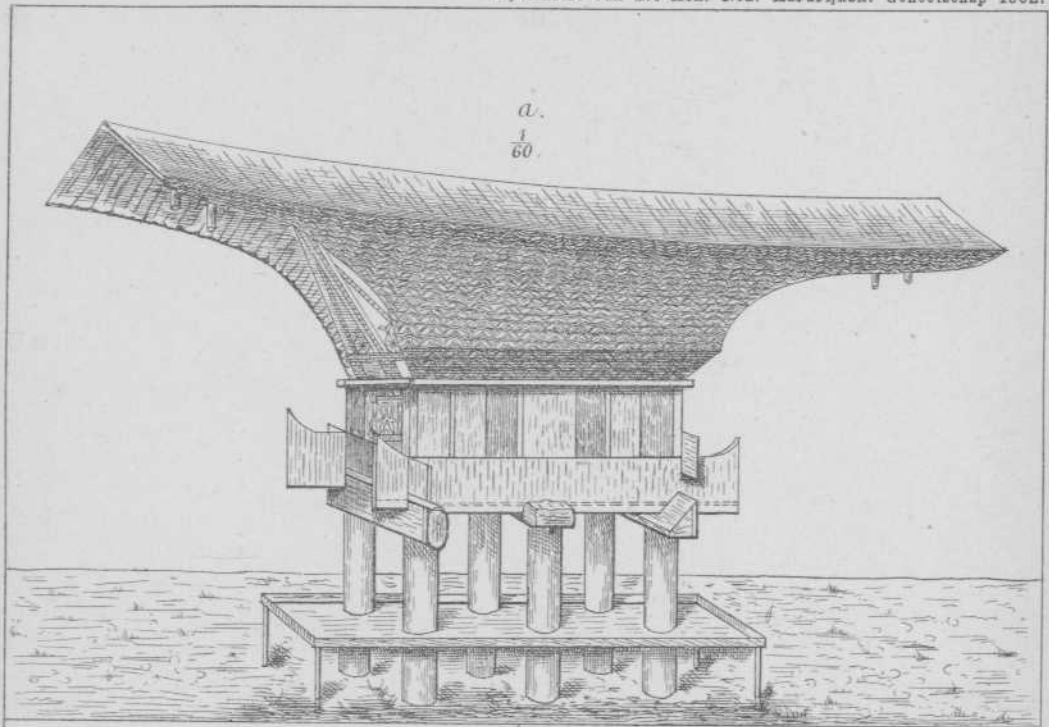
van een riviertje een stuk sawah te voorschijn en bij scherper toezien vertoont zich nu ook een enkele kampong aan het oog, niet op den heuveltop, maar in het dal gelegen. Ambena Laso kent hier elk plekje, elken heuvel bij name en begrijpt spoedig welke nauwkeurigheid ik voor de peilingen met mijn kompas verlang. Met een langen stok wijst hij mij de toppen van Rante alang, Toembo, Bangka en Sani en Pedamarang in den westelijken berg-rug, Boking, Isong en den hoogen Poeang in den berg-rug die het Djenemaëdja gebied om de Noord afsluit; ver in het zuiden den Timodjong, den hoogsten berg uit deze streek, met den Sinadi ervoor, de passer Ranteboewa, die het eerste doel is van mijn tocht, de Pangioerivier en de kampong Kaliboe die wij straks zullen passeeren en eindelijk ver in het zuidwesten den Boentoe Doeri, waar dichtbij ligt de kampong Doeri, alwaar de heeren Sarasin gedwongen werden hun voornemen op te geven om het Z. W. schiereiland te doorsnijden en den terugtocht aan te nemen.

De helling van den Boentoe Taädoek is glooiend en er loopt met veel zigzags een gemakkelijk voetpad langs zoodat ik hier en daar van mijn rijpaardje kon gebruik maken. Het pad leidt nu spoedig langs het ravijn van het Pangioe riviertje waarvan men den oorsprong, een water-val hoog op den Boentoe Poeang kan zien. Na $1\frac{1}{2}$ uur sterk dalen in de brandende middagzon werd de Pangioe bereikt die hieromtrent zijn dollen loop staakt en nu bezadigd verder stroomt, onder het lommer van een groepje zware boomen den reiziger een welkome gelegenheid biedend om zich te verfrischen.

In het nu sterk golvende terrein volgden wij de Pangioe stroomafwaarts nu eens langs een der oevers, dan weer de bedding van de beek tot pad kiezende tot op eenige

honderden meters voor de plaats waar zij zich met de Penanda-rivier tot Djenemaëdja vereenigt. Hier staken wij een lagen heuvelrug over en volgden nu den linkeroever der Penanda, wier water, sterk met klei bezwangerd, rood gekleurd is, welke omstandigheid de reden is van de benaming Djenemaëdja = Roode Rivier. Te oordeelen naar de uitgestrekte sawah's waarlangs mijn weg nu leidde en ook aan den rechteroever, moet deze streek nog al bewoond zijn. De woonhuizen bleven meest in de plooiën van het terrein verborgen. Alleen aan den rechteroever zag ik een kleine vriendelijk uitzierende kampong, uit eenige weinige huizen bestaande onder het lommer van klappers en pisangs, Kaliboe geheeten. Een weinig voorbij deze kampong passeeren we een voedingsbeekje van de Penanda, naar den berg waar het zijn oorsprong heeft Boking genaamd. Het is niet meer dan 10 M. breed en het water reikte nauwelijks over de knieën. Steeds langs sawah's voorttrekkende, langs den linkeroever der Penanda, was ik blijde eindelijk om 4 uur de kampong Penanda te bereiken, waar ik een goede gelegenheid vond, den nacht door te brengen.

Den volgenden dag bleven wij te Penanda om Daeng Rombo af te wachten, bovendien was een rustdag, na den uiterst inspannenden tocht van den vorigen dag ons allen zeer welkom. De kampong, uit een 10-tal kleine huizen bestaande, levert niet veel bezienswaardigs op. Alleen een padihuisje van zeer bijzonderen vorm trekt de aandacht. Het rust op 6 rondbehakte palen van 30 cm. middellijn op manshoogte boven den grond. De vloer meet 2.5 bij 1.5 meter, de wand is slechts 75 cm. hoog, maar de grootste ruimte wordt onder het dak gevonden dat een zeer fantasieuschen vorm heeft, die eenigszins doet denken aan een Chineeschen tempel, omdat de nokbalk zwak gebogen is, zoodat de uiteinden wat hooger zijn dan het midden; maar wat

a. Padischuurkje te Penanda.
b. Nokgenel van het padischuurkje.
c. Deurtje van het padischuurkje.

vooral ongewoon is: het dak heeft langs den nokbalk gemeten bijna de drievoudige lengte als beneden waar het op de zijwanden rust en naar voren en achteren wordt het afgesloten door een driehoekigen nokgevel die onder een helling van 45° naar buiten staat. Een zeer gecompliceerde constructie is noodig om deze uitstekende deelen van het dak den vereischten steun te geven. Op 60 cm. boven den grond is tusschen de palen een planken vloer aangebracht die rondom een halven meter uitsteekt (3.5 bij 2.5 meter) en den bewoners van het dorp dient als zitplaats om na afloop van den veldarbeid een praatje te maken. Het geheel is keurig afgewerkt; de stijlen zuiver rond behakt, de gaten daarin juist groot genoeg om de liggers door te laten, zoodat deze nauwkeurig erin passen, de planken alsof ze gezaagd en vervolgens geschaafd zijn en het bamboedak schijnt wel met bijzondere voorliefde te zijn afgewerkt; het bestaat uit een groot aantal lagen gehalveerde bamboe van $\frac{1}{2}$ tot 1 meter lengte met de holle zijde beurtelings onder en boven op elkaar gelegd zoodat het geheel een dikte van 75 cm. bereikt. Al het houtwerk boven de steunpalen is met veel smaak besneden en de symmetrische figuren in de van boven op u neerziende voor- en achtergevel alsmede van het (60 bij 50 cm. metende) deurtje in den voorwand zijn met roode, witte en blauwe verf gekleurd.

Ik geef hier met opzet een uitvoerige beschrijving van dit padischuurtje, dat ook overal in het Sadanggebied wordt aangetroffen, waar ook de woonhuizen geheel naar dit model zijn gebouwd, omdat het blijk geeft van den hoogen trap waarop de huisbouw staat in vergelijking bijv. met Zuid-Celebes waar planken vloeren alleen in zeer enkele vorstelijke woningen voorkomen en de wijze van bewerking alleen in de gunstigste gevallen nabij komt aan de hier algemeene netheid, nauwkeurigheid en stevigheid.

In den morgen van 1 Juni kwam eindelijk Daeng Rombo opdagen. Tot teeken zijner waardigheid droeg de „kapitan" drie zilveren sterretjes op de kraag . . . van zijn volgeling. De Boeginees of Makassaar laat zich alles achterna dragen en een vorstelijk persoon, die in volle statie uitgaat, laat de teekenen zijner waardigheid een lans, een gouden sirihdoos, een klewang, door zijn volgelingen voor zich uit dragen. Zoo had nu ook Daeng Rombo het teeken zijner waardigheid aan zijn volgeling toevertrouwd. Achter hem volgden zijn 30 soldaten, kenbaar aan het Beaumontgeweer dat zij bij zich droegen. Wij gingen onmiddellijk opweg naar Ranteboewa waar juist passer gehouden werd. Een klein eind weegs volgden wij den linkeroever der Penanda, staken toen de rivier over die hier vrij diep is en een snellen stroom heeft en beklommen den hoogen stijlen linkeroever van hier in zuidwestelijke richting, den rug volgende van een uitlooper van den Rintango, die naar het mij toeschijnt de hoogste verhevenheid is van het sterk golvende landschap benoorden en beoosten Ranteboewa, dat door de vroeger genoemde gebergten Bila, Poeang, Pedamarang, Bangka, Rantealang, wordt ingesloten. Het pad klimt gestadig, laat den spitsen top van den Rintango, op korten afstand, links liggen en is nu het ravijn van de Garoang genaderd, een sterken bergstroom die op groote diepte aan onze rechterhand en langs de oostelijke hellingen van Toembo en Rantealang voortstroomt om zich bezuiden Ranteboewa oostwaarts om te buigen en zijn water de Djenemaëdja toevoert. De passer Ranteboewa ligt nu vóór ons, heel wat lager, dan waar wij ons bevinden en een half uur later is de passer bereikt, waar mijn verschijning, onder de vele honderden marktbezoekers niet weinig opschudding verwekt. Het traject Penanda-Ranteboewa, in snellen pas afgelegd, heeft juist 2 uur gevorderd.

De passer is een door zwaar geboomte vriendelijk beschaduwde plein; langs twee zijden staan kleine bamboehuisjes van Sidenreng'sche, en Wadjo'sche handelaren. Door de Toradja bevolking wordt de passer druk bezocht, ik schat de aanwezige menigte op 1500 mannen en vrouwen, maar velen kwamen 2 en meer uren ver en de passer wordt slechts eens in de 6 dagen gehouden. De vreemde handelaren koopen voornamelijk koffie op en verkoopen katoenen kleedingstoffen. De koffie schijnt een zekere welvaart onder de bevolking te brengen. Alle vrouwen zijn gekleed in sarong en baadje, meestal van zelfgeweven stof, maar de jonge meisjes over het algemeen in de kleurige katoentjes die van buiten worden aangevoerd, het hoofd gedekt met den pittoresken, breed geranden, in een punt eindigende strooien hoed, een soort Javaansche toedoeng, en kleurige schitterende glaskralen als sieraad om hals en polsen. De mannen stellen zich met den schaamgordel tevreden. De slavernij tiert hier nog zoo onbelemmerd, dat op elken passerdag een of meer kinderen te koop worden aangeboden. Men liet mij een jongentje zien, waarvoor de eigenaar, eveneens een Toradja, 10 Rijksdaalders vroeg; het kind had stellig in vele dagen geen eten gehad en zag er zoo ellendig en vervallen uit, dat de dood in weinige dagen wel verlossing zal hebben gebracht.

Naar men mij vertelde zien de meeste menschen die men in het openbaar te koop aanbiedt er zoo zwak en uitgeteerd uit, omdat de eigenaars, gewoonlijk onbemiddelde menschen, in wier handen de slaven door het dobbelspel zijn overgegaan, deze zoo spoedig mogelijk trachten te verkoopen en er geen geld voor over hebben om hun levend eigendom nog zoolang te voeden. De Boegineesche handelaars die hier te Ranteboewa gevestigd zijn koopen gaarne kinderen van ± 6 jaar die nog niet te ver

zijn uitgehongerd, voor 10 tot 15 Rijksdaalders omdat oudere personen wegloopen zoodra zij hun kans schoon zien.

Het regent hier, evenals te Palopo, het heele jaar door. Bloesem, knoppen, kleine en reeds roode bessen vindt men tegelijk aan denzelfden koffieboom die in kleine aanplantingen rondom de huizen staan; de koffiebessen worden met zorg geplukt en de koffie moet van goede kwaliteit zijn. Zij wordt gewoonlijk met vrachtpaardjes naar Boewa vervoerd langs een weg die over den Siamboheuvell leidt, om den Boentoe Bila te mijden. Van Boewa gaat ze dan per prauw naar Palopo.

Het klimaat is te Ranteboewa aangenaam, naar mijne ruwe schatting bedraagt de hoogte 1500 à 2000 voet boven de zee.

De kleine vlakte waar Ranteboewa ligt, (Rante zou hoogvlakte beteekenen) wordt in het westen en zuiden door de Garoang begrensd, en gaat in het noorden en oosten in het heuvelland over. Van een kleine verhevenheid dicht bij de passer kan men den geheelen omtrek overzien. In het zuiden den Timodjong met den Sinadi, die verder noordwaarts uitloopt in den Sarai. In het N. O. den Poeang met Boentoe Bila en Boentoe Tede. In het noorden den Rintango, dien wij op weg van Penanda gepasseerd waren, met een tweeden top Boentoe Aloe in de nabijheid en verderop den hoogen tweelingtop Bangka-Sani, die een fikschen klim belooft, want daaroverheen leidt de weg naar het Sadanggebied. In het westen eindelijk staan Rantealang en Toembo met hunne steile hellingen als een schijnbaar onoverkomelijke scheidsmuur het achterland beschermend.

Van den Wadjo'schen handelaar, in wiens bescheiden huisje ik onderkomen had gevonden, en die sedert acht jaren te Ranteboewa gevestigd, daar een eerzamen handelscheen te drijven, vernam ik eenige bijzonderheden omtrent

de beroeringen die Toradja in de laatste jaren hadden ge-
teisterd.

Het land bestaat uit drie onderling onafhankelijke landschappen Sangalla, Makale en Makinde. De vorsten dezer landschappen, hoewel volgens de overlevering gesproken uit het geslacht van een To-Manoeroeng d. i. „een uit den hemel neergedaalde” hebben zich met het volk vermengd, zoodat zij nog slechts „een pink met wit bloed” hebben. Velen der hun in naam onderhoorige vazallen, gedragen zich inderdaad als onafhankelijk.

De naaste aanleiding tot de onlusten was een twist van Poean Tarongkong, vorst van Makale, met een zijner familieleden, die de hulp der in het land gedrongen Sidenrengers inriep. Poean Tarongkong, machteloos tegenover hunne moderne vuurwapens, niettegenstaande dat zijn mannen buitengewoon moed en doodsverachting aan den dag legden, beriep zich op zijn heer den Datoe van Loehoe, waarop Opoe Balirante bevel kreeg de Sidenrengers te gaan verjagen. Deze is echter nooit verder gekomen dan Nanggala op één dagreis van Palopo, benoorden den Boento Poeang gelegen. De reden hiervan was dat Opoe Balirante niet wilde gehoorzamen aan Said Ali (dezelfde, van wien ik een schetskaart van Toradja gekregen had), een Arabier op Zuid-Celebes geboren en sedert tal van jaren te Palopo woonachtig, die onder den toenmaligen Datoe, die bij hem diep in schulden stak, steeds zijn wil wist door te drijven en te Palopo als oppermachtig gebieders heerschte¹⁾. De vergunning door den Gouverneur aan den Datoe verleend tot den invoer van Beaumontgeweren, wist Said Ali te benutten om er zich een zestigtal aan

1) In Boni had men mij verteld dat Opoe Balirante den tocht had opgegeven omdat zijn volk voorzoover het opgekomen was, dadelijk weer verliep. Beide oorzaken zullen wel in het spel geweest zijn.

te schaffen, bewapende daarmee een aantal avonturiers uit Boni, Wadjo en Soppeng, die naar Toradja waren gekomen om te zien of er ook iets van hun gading was en nu trok Said Ali met die macht het gebergte in, naar het heette om de Sidenrengers te bevechten, maar in waarheid om zijn handelsbelangen te behartigen. Wel is waar heeft hij eenige gevechten met de Sidenrengers in het koffiedistrict Pangala, benoorden en bewesten Rantepao, geleverd, maar van vele kanten hoorde ik bevestigen, dat hij honderden Toradja's als slaven naar Palopo heeft vervoerd en aldaar naar alle richtingen verscheept en dat alle koffie van de door hem bezette streek aan hem te Palopo moest worden afgeleverd. Said Ali was na eenigen tijd ernstig ziek te Palopo teruggekeerd, een zijner zonen achterlatende om op den koffieafvoer toezicht te houden. Op zekeren dag beval deze het Toradjahoofd 100 koelies samen te brengen voor den overvoer van een partij koffie. Toen de koelies er op den bepaalden tijd niet waren, liet de jeugdige onverlaat het hoofd geeselen, hem vervolgens het gezicht insmeren met varkensdrek en vroeg het hoofd of hij nu begreep dat hij slechts te doen had wat hem werd bevolen. Het hoofd antwoordde dat hij 't nu begreep, en kwam in korten tijd met 200 man terug, volgens zijn zeggen om het transport vlug te laten afloopen. Het hoofd zelf en 10 zijner mannen geleidden elk een paard waarop Said Ali's zoon en zijn met geweer gewapende volgelingen gezeten waren. Na een heel eind weegs te hebben afgelegd kwam men in een hollen weg. Plotseling trok het hoofd zijn klewang en in het volgende oogenblik vielen de Arabier en zijn 10 volgelingen doodelijk getroffen van hunne paarden. De Toradja's zijn een zacht en gedwee volk; wanneer zij bij het dobbelspel, waaraan zij verslaafd zijn, hun eigen lichaam op het spel hebben gezet en verliezen, dan

begeven zij zich blijmoedig in slavernij en verzetten zich zelfs niet wanneer hun nieuwe meester hen het land uitvoert. Maar door de overweldigers tot het uiterste gebracht, kunnen zij een doodsverachting aan den dag leggen, die hun den moed geeft, alleen met het blanke wapen in den vuist, tot voor de tromp van 's vijands geweer te stormen om daar dan tot loon van hun dapperheid, het doodelijk schot te ontvangen. In Boni vertelde men mij met bewondering vele staaltjes van zulk een wanhopigen moed der Toradja's.

Toen de Poenggawa aan het hoofd van Boni's strijdmacht te Palopo was aangekomen deed hij Said Ali, die toen in het gebergte was, weten dat hij naar Palopo moest terugkeeren. Said Ali stoorde zich niet aan dit bevel en de Poenggawa schijnt het niet geraden geoordeeld te hebben hem ertoe te dwingen. Daarop streden beiden afzonderlijk, zoogenaamd tegen de Sidenrengers, maar in waarheid, de een om Toradja aan Boni te onderwerpen, de ander om op de goedkoopste manier aan koffie en slaven te komen. Na het vertrek van den Poenggawa en nadat Loehoe Toradja aan Boni had afgestaan, deed Boni water in zijn wijn en werd Said Ali, die inmiddels na het overlijden van den Datoe bij het Loehoesch Bestuur in ongenade was gevallen, aangesteld om Boni's belangen in Toradja te behartigen. De Arabier heeft er echter zoo onbarmhartig huis gehouden dat de meeste hoofden hem en Boni den rug hebben toegekeerd en er de voorkeur aan geven met hun oude vijanden de Sidenrengers samen te gaan.

Sedert onheuchelijke jaren wordt in het Timodjonggebergte goud en koper gewonnen. De schatting door den beroemden Aroe Palakka na zijn verovering van Toradja vóór ruim twee honderd jaar aan dit land opgelegd be-

stond uit eenige flesschen stofgoud dat te Oeloewaë werd gewonnen.

Oeloewaë ligt op de zuidwestelijke helling van den Timodjong. Het is van Ranteboewa uit in 2 dagen te bereiken langs een weg die over Koenji leidt, van welke laatste plaats ik het azimuth kon bepalen. Het spreekt bijna vanzelf dat ik geweldige verhalen kreeg over de groote goudrijkdom van Oeloewaë; alle welgestelde Toradja's zouden een of meer flesschen stofgoud zorgvuldig bewaren en dit nooit verkoopen maar het aan hun dierbare dooden op hun reis naar de eeuwigheid medegeven. Ik houd het voor zeker dat er te Oeloewaë goud in den grond aanwezig is, maar afgaande op het feit dat er te Palopo zelden of nooit goud te koop wordt aangeboden, lijkt het mij niet waarschijnlijk dat er in den laatsten tijd nog veel wordt geproduceerd.

Ik was gedwongen drie dagen te Ranteboewa over te blijven, omdat Ambena Laso onmiddellijk na aankomst voor eenige dagen naar zijn woonplaats Bangka was gegaan. Zondag 5 Juni keerde hij met de noodige koelies terug en vingen wij welgemoed de reis aan naar Rantepao, aan de Sadang gelegen dat we den volgenden dag hoopen te bereiken. Ruim een uur lang volgden wij denzelfden weg dien wij gekomen waren; het Garoangravijn links, den Rintangotop rechts latende liggen, daarop verlieten wij den weg die naar Penanda voert sloegen links af en langs de flank van den heuvelrug sterk dalende, bereikten wij een beekje: de Kamboetoe, dat in de Penanda valt. Dit beekje volgden wij een eind stroomopwaarts tot aan den voet van den Bangka. Hier ziet men de Saló Sawa¹⁾ langs den Sani en den Bangka stroomen. Zij ontspringt

1) Kleine riviertjes worden Saló genoemd.

op den Pedamarang en valt in de Penanda. De bestijging van den Bangka in de heete middagzon vorderde $1\frac{1}{2}$ uur, maar het prachtige vergezicht, dat men van hier geniet, doet alle vermoeienis vergeten.

Voor ons in het westen ligt het stroomgebied van de Sadang. Heel in de verte wijst Ambena Laso mij enkele toppen in den bergketen die de westelijke grens van het stroomgebied vormt: Baroempoe, Bintowang, Soerakang, Sadoko, Bangkele. In de onmiddellijke nabijheid strekt zich Z. W. waarts een bergland uit dat met den Bangka in verbinding staat en waarvan de hoogste toppen: Bebo en Pai weinig lager zijn. In het noordwesten vertoont zich de Boentoe Koning, aan welks voet Rantepao ligt, ten zuiden daarvan de Boentoe Sarira. Een blik achter ons levert nogmaals een gezicht op het Djenemaëdja-gebied en een goede gelegenheid voor controlepeilingen, waardoor Boentoe Poeang, Boentoe Bila, Ranteboewa en Bangka met eenige nauwkeurigheid op mijn schetskaartje kunnen worden uitgezet. Een derde peiling op den Timodjong geeft mij de overtuiging dat deze hoge bergtop stellig veel verder landwaarts in ligt dan op de zeekaart staat aangegeven ¹⁾. Wel is waar is de afstand Boentoe Bila—Palopo slechts naar gissing bepaald en kon slechts het azimuth gemeten worden, ook konden van den driehoek Boentoe Bila, Ranteboewa, Boentoe Bangka alleen de hoeken worden bepaald en kon hier evenzeer niet dan naar ruwe schatting de grootte worden aangegeven, maar ook al neemt men aan dat de

1) De gezagvoerder van de kustboot die Palopo maandelijks aandoet maakte mij trouwens opmerkzaam op een nog veel grootere onnauwkeurigheid van den zeekaart der golf van Boni. De kust van Hoek Djenemaëdja tot Palopo is eenige minuten te ver oostwaarts verschoven aangegeven, zoodat de kustboot gewoonlijk een koerslijn volgt, die op de zeekaart gemoedelijk door het land heen getrokken wordt.

Boentoe Bila vele minuten meer oostelijk zijn juiste plaats heeft, dan nog volgt uit de azimuthbepalingen van den Timodjong vanuit de hoekpunten van den genoemden driehoek dat deze bergtop op de zeekaart verkeerd is aangegeven. Ook op het kaartje van P. en F. Sarasin: Versuch einer Durchquerung der Südwestlichen Halbinsel, Z. der G. für Erdkunde 1896, is deze bergreus verkeerd geplaatst. Zij hebben van uit Doeri den B. Poeang voor den Timodjong aangezien, terwijl zij zich aan den voet van den laatste bevonden, welks top door een voorgebergte moet zijn gemaskeerd geweest.

Na een half uur rust op den Bangka top begaven wij ons in snellen pas op weg naar Boentaoe dat wij na één uur dalens langs de sterk glooiende westelijke helling bereikten om 5 uur 's middags. Een 5 tal huizen met een 10 tal padischuurtjes staan hier bij elkaar maar de uitgestrekte sawah-vlakte die zich van hier in N. W. richting onafgebroken voortzet uren ver, strekt tot bewijs dat de streek hier sterk bevolkt moet zijn. Naast een der woningen, waar, naar men mij vertelde, onlangs een „Tomakaka" (een hoofd van lagen rang) was overleden, staat een stellage van 4 bamboestijltjes 1.5 meter hoog, bij wijze van étagère van twee plankjes voorzien, het is een offeraltaar „tabang" geheeten dat alleen naast de woning van een tomakaka wordt aangetroffen. Wanneer op een feest een varken of karbouw wordt geslacht verzuimt men nooit een klein gedeelte der spijsen op de tabang te leggen voor de geesten.

Ik vond daar een geschikt onderkomen onder een der rijstschuurtjes. Ambena Laso weigerde met mij en mijn schrijver aan te zitten aan het met ongeduld verbeide maal omdat hij rouwde over den dood van een zijner familieleden. Die rouw bestaat daarin dat hij geen rijst mag eten

en zich dus met djagong moet vergenoegen, zoolang de doode nog niet is bijgezet; dit duurt soms langer dan een jaar, omdat er bij het doodenfeest van een aanzienlijk hoofd vele karbouwen, tot honderd toe, moeten worden geslacht.

Den volgende morgen Maandag 6 Juni om half negen vertrokken wij na een stevig ontbijt genuttigd te hebben, omdat wij een langen marsch hadden te maken om Rantepao te bereiken. Achter ons verrees statig de Boentoe Bangka terwijl het terrein dat we doortrokken, hoewel sterk golvend, ruw gesproken, in een en hetzelfde niveau lag. Wij volgden eerst, steeds langs sawahs gaande, een zacht vlietend beekje stroom af, na korten tijd een tweede beekje eveneens stroom af, beide voeren hun water aan de Pataoe toe, een zijriviertje van de Sadang dat ik later nog zou moeten overtrekken. Nergens zag ik huizen of schoon de streek ongetwijfeld sterk bewoond is, blijkens de groote uitgestrektheid der sawahs en het aantal menschen 6 à 800 die ik verzameld vond te Maroanging, waar wij te elf uur aankwamen terwijl het juist passer was. Hier hielden wij ons niet lang op en trokken maar weer verder, het pad was gemakkelijk te begaan, alleen veroorzaakte het tallooze malen overtrekken van waterleidingen en van modderige plekken veel oponthoud. Te half twee bereikte ik eindelijk een heuvel Boentoe Tana geheeten die een weinig hooger boven het omliggende terrein uitstak en vanwaar ik eenig uitzicht had om mij te orienteeren. Tegenover ons in westelijke richting strekte zich van noord naar zuid een heuvelrij uit, die een grens stelde aan het daarvoor gelegen, zacht golvende landschap, dat waar mogelijk in sawahs is omgewerkt. Het water neemt, door de genoemde heuvelrij daartoe gedwongen, zijn loop zuidwaarts om de Sadang langs de Pataoe te

bereiken. De heuvelrij eindigt noordwaarts in de Boentoe Koening aan welks voet Rantepao aan den linker oever der Sadang gelegen is. Van het achter ons gelegen bergland komen alleen Sani en Bebo te voorschijn. Verder de Boentoe Marinding dien ik reeds van den Boentoe Bangka had aangepeild en volgens de kaart van Said Ali tusschen de Randangang en Tampo rivieren moet gelegen zijn. In het noordwesten verrijst een hoog gebergte waarvan de kruin in de wolken verborgen blijft: Seseang geheeten aan den rechter oever der Sadang. In de nabijheid daarvan de toppen Tagari en Kado. Na een korten rust vervolgden wij onze marsch die van hieraf uiterst lastig en gevaarlijk werd omdat de sawahdijkjes die wij langs moesten hier en daar met listig voor het oog verborgen randjoes waren bezet (Randjoes zijn scherp aangepunte bamboelatjes die met de punt schuin naar boven in den grond worden gestoken en waaraan de argelooze voetganger zich zoodanig verwondt, dat hij buiten staat is verder te gaan). Daaruit bleek wel dat de bewoners van deze streek, zich na de hier plaats gehad hebbende troebelen, zich nog niet geheel veilig voelden.

De geheele streek van Boentoe tot Rantepao is rijk aan kleine beekjes waarvan de landbouwers door talloze waterleidingen uitnemend partij getrokken hebben ter bevloeiing van de sawahs. Een enkele wandeling door dit landschap, overtuigt den reiziger van den nijveren werkzaam geest van zijn bewoners.

Door de sterke golving van het terrein en de vele heuvels is voor den aanleg der sawahs een reusachtig grondverzet noodig geweest. Nergens zag ik op Zuid-Celebes in sterk geaccidenteerd terrein sawahs met zooveel zorg aangelegd. Ook waar de opvolgende vakken veel in hoogte verschillen, waren de dammen breed en van een behoorlijk

talud voorzien, gewoonlijk 30 à 40 cm. boven de sawah uitstekende zoodat deze tot op zulk een hoogte onder water gezet kan worden. Men tracht daarmede de muizenplaag te bestrijden en heeft daardoor ook het voordeel dat de rijpe padi minder kans loopt van door den wind te worden neergeslagen. De padi wordt verder uiteen geplant dan op Zuid-Celebes maar elke stoel bevat meer stengels. Opvallend is ook de gewoonte om het water op de sawahs te houden totdat de oogst is afgeloopen ook al een maatregel die tegen de muizen is gericht maar die het padi-snijden niet weinig bemoeilijkt.

Door een stortbui die eenige uren aanhield, was het laatste gedeelte van den tocht, steeds door sawahs en vette klei, verre van aangenaam, zoodat wij met een zucht van verlichting eindelijk om 5 uur in den middag Rantepao bereikten en beschutting tegen den slagregen vonden in een der bamboewoningen, aan den Sadangoever door de Bonieren het vorige jaar opgetrokken.

Rantepao ligt aan de Sadang, hier reeds een vrij groote stroom van ± 40 meter breed en 1 à 1.5 meter diep, er staat een sterke stroom in en is bij aanhoudende regens niet te doorwaden. De oevers zijn laag en de vallei die zij doorstroomt is vooral aan den linkeroever breed, genoeg geheel tot sawah's geterrasseerd. Aan den rechteroever vangt een bergland aan dat zich in den Seseang, een kleine dagreis noord van Rantepao gelegen, hoog verheft. Zuidwaarts wordt de bodemverheffing al minder en minder tot op de plaats waar de Maiting, ook wel Rivier van Rantetadjo genoemd, zich met de Sadang, of Rivier van Rantepao vereenigt.

Geen enkele Toradjawoning staat in de vlakke, maar de aangrenzende heuvels zijn er dicht mee bezet. Ook hier springt weer in het oog dat de Toradja niet tegen

zwaren arbeid opziet en gewoon is zijn werk stevig en netjes af te leveren. De woningen staan nl. tegen den steil opgaanden heuvelrug aangebouwd, hier en daar drie en vier rijen hoog. Door uitgraving en ophooging zijn de erven waterpas gemaakt en van de aldus ontstane terrassen de bijna loodrecht opgaande wanden uit ordelijk opgestapelde steenbrokken samengesteld, die een hoogte van 3 meter en hooger bereiken. Natuurlijk verhoogt deze inrichting in hooge mate de verdedigbaarheid van het dorp. Slechts op zeer enkele plaatsen is een trap die communicatie verleent langs den steilen wand tusschen twee terrassen. Het geheel is zwaar begroeid zoodat men op eenigen afstand van den heuvel niets van de huizen te zien krijgt. De erven worden goed schoon gehouden en dagelijks aan-geveegd. Iemand die eenigermate gewoon geraakt is aan de vervuiling van de Boegineesche plaatsen van samenwoning, krijgt van de zindelijkheid en netheid die in dit Toradja-dorp heerschen een prettigen indruk. Ware dit nu ook maar het geval met den weg die naar, en voor een goed deel door het dorp leidt: ik moest op verschillende plaatsen tot aan de kuiten door den modder, maar ik had op deze reis reeds geleerd blootsvoets te gaan en zoo maakte dit bezwaar ook reeds minder indruk op mij. De huizen zijn allen gebouwd naar het type van het rijstschuurtje te Penanda, waarvan ik hierboven reeds een beschrijving gaf. Ook in het bouwen van grafkelders moeten de Toradja's groote bedrevenheid aan den dag leggen. Evenals bij andere heidenen ligt het zwaartepunt hunner godsdienst in de vereering der afgestorvenen en zijn de graven hun grootste heiligdom. Het is mij dan ook niet gelukt zulk een grafplaats te bezichtigen, hetgeen, ook al werd het toegestaan toch een gevaarlijke onderneming zou zijn, want deze kelders worden op een bijna ongenaakbare plaats in

een stijlen kalkkrotswand uitgehouwen. Een klein venster met een houten luik afgesloten in den rotswand, hoog boven den beganen grond, zoodat het alleen met bamboeladders te bereiken is geeft toegang tot den kelder, die ongeveer $2 \times 2 \times 1.5$ meter groot moet zijn en waar tot hoogstens 6 lijken worden bijgezet.

Hoe aanzienlijker de afgestorvene des te grooter de hoeveelheid ongebleekt katoen, waarin het lijk wordt gewikkeld. Vandaar dat ongebleekt katoen, hetgeen overigens weinig toepassing vindt, een belangrijk artikel van invoer is. Aanzienlijke afgestorvenen worden bovendien met gouden sieraden behangen en het summum van vereering zou zijn uiting hierin vinden dat den afgestorvenen een of meer flesschen stofgoud op hun reis naar de eeuwigheid worden meegegeven. Verder wordt van aanzienlijke afgestorvenen een borstbeeld in steen uitgebeiteld en dit aan het hoofdeinde van het lijk in den kelder geplaatst. Dit is hetgeen ik kon te weten komen van Bonieren die een en ander evenmin uit eigen aanschouwing kenden.

Ik was gedwongen 5 dagen lang te Rantepao te verblijven in afwachting van Ambena Laso, die voorgaf een doodenfeest te Bangka te moeten bijwonen en moest daarom afzien van mijn voornemen om mijn tocht tot Rantetadjo of wel verder in noordwestelijke richting voort te zetten. Bovendien was dit ook niet geraden omdat de Sidenrengers zich weer in deze streek genesteld hadden en het zou roekeloos geweest zijn, mij met een geleide dat ik maar weinig vertrouwen kon in de nabijheid van deze vrijbuiters te wagen.

Intusschen kreeg ik een bezoek van Pommaramba, hoofd van het landschap Rantepao een flink uitziend man van ± 35 jaar, die alleen aan zijn klewang en zijn sarong van inlandsch weefsel op het uiterlijk van een Boeginees te

onderkennen was. Van hem kreeg ik de volgende inlichtingen omtrent de dichtheid der bevolking.

Van de drie landen in het Sadanggebied heeft Makale, dat de bovenloop der beide hoofdtakken van de Sadang bevat, verreweg de grootste bevolking. Dan volgt Makinde aan de samenvloeiing der beide genoemde rivieren gelegen en eindelijk Sangalla dat zich uitstrekt van den heuvelrij aan den linkeroever der Sadang oostwaarts tot aan het Djenemaëdja-gebied. Dit laatste zou buiten zijn vazallen 10000 huizen tellen. Makale rekent onder zijn leenstaatje het door zijn koffieteeit welvarende landschap Pangala welks hoofd in voortdurenden twist met zijn leenheer leeft en de aanleiding was tot de onlusten van de laatste jaren. Dit hoofd staat over 20 onderhoofden die gemiddeld elk 500 weerbare mannen op de been kunnen brengen. Verder zijn leenlanden van Makale: Rantepao, Rantetadjo en Banga. Rantepao telt 5000 huizen, goed geteld omdat nog niet lang geleden een belasting is geheven van een rijksdaalder per huis om er geweren en kruit voor te koopen bij Said Ali.

Het spreekt vanzelf dat deze cijfers van luttele waarde zijn. In verband echter met hetgeen ik van de kultuur van het land gezien heb, meen ik te mogen aannemen, dat het Sadanggebied veel dichter bevolkt is dan eenige bergstreek van Zuid-Celebes.

De gangbare munten zijn de rijksdaalder en oud-Hollandsche dubbeltjes, ter dege gesnoeid, zoodat ze kleiner dan onze stuivertjes zijn. Die van Ranteboewa worden hier niet aangenomen en omgekeerd. Kleiner munt dan de dubbeltjes heeft men niet, zoodat op de passers veelal geruild wordt, 48 dubbeltjes zijn gelijk aan een rijksdaalder.

In het gebied van Pommaramba wordt op 2 plaatsen passer gehouden, te Rantepao en te Kalambe. Beide zijn

druk bezocht. Kalambe ligt twee uur gaans benoorden Rantepao aan de overzijde der Sadang. Mijn voornemen om die passer te bezoeken moest ik opgeven omdat de rivier te sterk gezwollen was om te worden doorwaad.

Ook in mijn poging om de Boentoe Koening aan welks voet Rantepao gelegen is, te beklimmen, was ik niet gelukkig. Deze berg bestaat uit een donker gekleurde zeer poreuze kalksteen, die hooger op, niet meer een vaste massa vormt maar in grootere en kleinere brokken ligt opgestapeld hier en daar gansche hollen overwelfend, zoodat het betreden dikwijls een instorting veroorzaakt, waardoor de bestijging gevaarlijk wordt. Ik vond het daarom geraden terug te keeren al betreurde ik het dat ik geen van de bekende toppen van het Djenemaëdja-gebied had kunnen aanpijlen.

Na een lang en doelloos verblijf te Rantepao was het voor mij een uitkomst dat Ambena Laso mij eindelijk liet weten dat hij mij te Sangalla zou wachten. Hiermede bleef mij niet veel keus over omtrent den te nemen weg, maar ik was blij dat de tocht dan toch eindelijk werd voortgezet. Pommaramba zou voor koelies zorgen en Daeng Rombo, die zich gedurende de laatste dagen al op verdachte wijze had schuil gehouden, kwam ook weer te voorschijn en zoo aanvaardden wij den 12^{den} Juni juist op het middaguur den terugweg die ik mij nu voorstelde over Sangalla en Ranteboewa te nemen en vandaar over Boewa naar Palopo. Wij volgden denzelfden weg dien wij gekomen waren tot aan de kampong Labo waarvan echter niet veel te zien kwam, sloegen hier rechts af en naderden nu in zuidelijke richting gaandeweg den voet van de heuvelrug die zich van Rantepao zuidwaarts langs den linker Sadangoever uitstrekt. Ook hier ging het den geheelen weg over langs sawahs die er vroolijk uitzagen omdat men juist

aan het oogsten was. Ongeveer halverwege Labo—Sangalla passeerden we de kampong Randangbatoe waarvan enkele huizen op de berghelling door het geboomte gluurden. Deze kampong moet zeer groot zijn en er wordt ook een belangrijke passer gehouden. Hier maakte men mij opmerkzaam op een aantal grafkelders, waarvan de kleine houten luikjes in den loodrechten rotswand hoog boven den beganen grond in het oog vielen. Later moesten wij met eenige moeite de Pataoerivier passeeren die hier niet breeder dan 10 meter maar vrij diep is zoodat wij moesten overzwemmen. Naar het schijnt ontstaat de Pataoe uit de vereeniging van de Boentaoe- en Labo-beekjes, welk laatste wij nu in hoofdzaak waren gevolgd. Om 6 uur kwamen wij, na een snelle marsch, aan een woning met twee rijstschuurtjes niet ver van Sangalla waar wij den nacht doorbrachten.

Den volgenden morgen kreeg ik het bericht dat Poeam Batoe vorst van Sangalla mij hier een bezoek wilde brengen, hetgeen daarop 's middags om 3 uur plaats had. Volgens de overlevering is Lakipapada de latere koning van Gowa op den Boentoe Napo uit den hemel neergedaald met den Soedang, het rijkszwaard, bij zich. Deze had drie zonen genaamd Patala Merang, Patala Boenga en Patala Bantang die respectievelijk in Gowa, Loehoe en Sangalla de oorsprong waren van het vorstengeslacht Poeam Batoe en Poean Randangang, vorst van Makinde, stammen beiden rechtstreeks van Patala Bantang af, doch hunne voorvaderen hebben in den loop der tijden vrouwen uit de volksklasse gehuwd en daardoor heeft Poeam Batoe nog slechts één pink met „wit bloed.”

In den middag tegen drie uur kwam Poeam Batoe met groot gevolg bestaande uit vier Tomakaka, kenbaar aan een halsketting van gouden en kleine roode kralen, en

een 100 tal volgelingen waarvan velen behalve met de klewang ook met een lans gewapend. Poeam Batoe is een oud man van naar mijn schatting bij de 70 jaar maar als een echte bergbewoner nog vlug ter been. Hem werd door zijn gevolg groote eer bewezen, het schaarde zich op de hurken in een carré rondom het plein der woning, terwijl de oude man bij mij in het padihuisje plaats nam. Pommaramba waagde het nu niet gelijkvloersch plaats te nemen, maar bleef beneden zitten. Ambena Laso zette zich ook in het padihuisje neer, maar in zeer onderdanige houding. Poeam Batoe vertelde mij dat hij eerst bezwaar gemaakt had mij te ontmoeten omdat hij nog rouwde over den dood van zijn zoon, wiens lijk eerstdaags zou worden bijgezet en in den rouwtijd mag hij geen rivieren oversteken. Hij was echter over dat bezwaar heengestapt „omdat het tusschenliggende beekje maar een zeer klein stroompje was.” Na eenige plichtplegingen deelde ik Poeam Batoe mede dat ik alleen hier gekomen was om een kijkje te nemen van land en volk en nam de gelegenheid waar om hem om koelies te vragen om dien dag nog tot Rantelabi een uur gaans verder gelegen te kunnen komen die mij gereedelijk werden toegestaan. Nadat ik hem eenige geschenken had laten aanbieden ging Poeam Batoe heen, van afscheid nemen was geen sprake, deze vorm schijnt niet in acht genomen te worden. Intusschen had ik gelegenheid op te merken dat de onderdanige houding, die aanvankelijk tegenover den ouden man werd in acht genomen, spoedig verdween. Toen hij mijn gambir, arak en tabak had ontvangen werd hij als het ware bestormd door zijn volgelingen aan wie hij verscheidene stukjes gambir uitdeelde.

Daeng Rombo had mij 's morgens meegedeeld dat hij mij hier wilde verlaten en daar zijn geleide mij van geen

het minste nut was, deed ik ook geen moeite hem van zijn besluit terug te brengen. Ik beloofde hem het Beaumontgeweer dat ik voor hem bestemd had te Palopo voor hem achter te laten en vertrok 's middags om 4 uur naar Rantelabi, waar ik een uur later aankwam. Het doorloopen terrein was sterk geaccidenteerd, halverwege passeerde ik een riviertje Tokesang geheeten, dat in de Pataoe moet vallen. Rantelabi ligt aan den westelijken voet van den Boentoe Pai. Het schijnt uit slechts weinige zeer verspreid liggende huizen te bestaan. Ik werd ingekwartierd bij een broeder van Ambena Laso, een zeer welgesteld man, te oordeelen naar zijn flinke nette woning en de lange rij van 5 padischuurtjes ervoor. Alles ziet er goed onderhouden en zindelijk uit. Naast de woning is een groentetuin met kladi, komkommers en peultjes, door een begroeide heg afgesloten, daarvoor op een eenigszins lager terrein een miniatuur vijvertje dat drinkwater voor de varkens bevat, die onder een nabijstaande woning met de karbouwen gestald zijn. In deze woning vond ik gelegenheid mijn bultzakje te spreiden.

De ingang is van onder en langs een rechtop staande trap komt men op een soort portaaltje, dat door middel van twee uiterst kleine openingen toegang verleent naar het voor- en achterhuis.

Dinsdag 14 Juni. Daar de kustboot die slechts eens in de 4 weken vaart den 18^{den} te Palopo verwacht werd om naar Makasser te vertrekken en ik die natuurlijk tot geen prijs wilde missen spoorde ik Ambena Laso aan om toch vooral spoedig voor koelies te zorgen. Desniettenstaande werd het kwart over één vooraleer wij vertrekken konden. Ik hoopte Dinsdag te Ranteboewa, Woensdag te Boewa en Donderdag, alzoo een dag voor het vertrek der kustboot, te Palopo te komen doch Ambena Laso, die mij in

dien waan liet, beschikte anders en geleidde mij naar den top van den Boentoe Bangka.

Van Rantelabi gingen wij bezuiden den Boentoe Pai om op den voet van den Boentoe Bebo aan om deze vervolgens bijna geheel te bestijgen. Hier vertoonden zich weder eenige der reeds bekende bergtoppen: Rantealang, Marinding, Sinadi, doch op den verderen tocht was het mij niet meer mogelijk mij te oriënteren. Het pad slingerde zich door diepe dalen en dan weder over hooge bergruggen zonder dat het mogelijk was zich rekenschap te geven van de gevolgde hoofdrichting. 's Avonds tegen 6 uur verklaarde Ambena Laso mij tot mijn niet geringe verbazing, dat wij zijn huis op den Bangka naderden. De toegangsweg was reeds op grooten afstand van de woning met randjoe's bezet, hetgeen met de invallende duisternis dubbel gevaarlijk werd. Het duurde dan ook niet lang of ik hoorde dat mijn schrijver Achmad zijn voet aan een randjoe had verwond. Eindelijk vlak bij de woning gekomen vonden wij het pad door randjoe's geheel versperd en moesten wij eenigen tijd wachten totdat Amb. Laso's volk een gedeelte der randjoes had weggenomen om ons een doortocht te banen. Begrijpelijkerwijze was ik over Amb. Laso's handelwijze niet erg gesticht, daar ik nu den terugweg naar Palopo wel langs den reeds eenmaal beganen weg moest nemen, maar ik stond nu eenmaal voor het fait accompli en moest er mij dus wel in schikken.

Het huis dat Amb. Laso zich hier op den top van den Bangka nog zeer onlangs heeft gebouwd is het grootste en mooiste wat ik in de Toradja heb gezien, overigens geheel naar het algemeene type gebouwd: de driehoekige nokgevels hier zeer groot, smaakvol uitgesneden en beschilderd. Langs een breede, gemakkelijke houten trap, links onder het voorhuis komt men in de ontvangkamer

5 meter breed en 5 meter lang die verlicht wordt door kleine vensters, een in elke zijwand, maar voornamelijk zijn licht krijgt uit het voorvertrek, welks vloer $\frac{1}{2}$ meter hooger ligt en met 4 vensters (40 breed bij 60 cm. hoog) uitzicht geeft op het plein voor de woning, een klein kabinet boven de trap is er door een keurig bewerkte houten paneelwand van afgescheiden. Behoudens een smal tusschenschot aan de tegenoverliggende zijde en terzelfde breedte van het kabinet is er open gemeenschap tusschen ontvangkamer en voorvertrek. Van uit het midden der ontvangkamer loopt naar achter een gang in de as van de woning die aan weerskanten naar twee slaapkamertjes toegang geeft. De vloer van het eerste paar ligt $\frac{1}{2}$ meter hooger dan die der ontvangkamer die van het tweede paar weer $\frac{1}{2}$ meter hooger. De vloer is hier niet van planken maar van inroe- en pinangpalm-latten vervaardigd. De zijwand bereikt langs het geheele huis dezelfde hoogte en wel 1.70 m. boven de vloer der ontvangkamer. Het dak is weer op de gewone kunstige wijze van gehalveerde bamboe vervaardigd¹⁾. Het geheel staat op palen 2, $2\frac{1}{2}$ en 3 meter boven den grond. Van huisraad zag ik niets anders dan een paar matten in het voorvertrek en eenig kookgerei, waaronder een tempajan, waarschijnlijk omdat Ambena Laso het huis nog niet definitief betrokken had.

Den volgenden morgen was ik lang voor zonsopgang reeds op mijn post om van deze bij uitstek gunstig gelegen plaats het landschap te overzien en de noodige peilingen te doen en Ambena Laso beijverde zich nu weer om mij met zijn kennis van het land van dienst te zijn. In dit vroege morgenuur was de nevel nog niet aan het optrekken en kon ik daardoor ver in het Noorden het Sa-

1) In de bovenlanden van Palembang is deze wijze van dakbedekking, ofschoon met veel minder zorg bewerkt, onder den naam galoempai bekend.

dang-gebergte zien waar de rivier van dien naam volgens Ambena Laso ontspringt.

De koelies waren nu ook spoedig present, waaronder vier extra om mijn schrijver Achmad te dragen, wiens voet nog zoo gezwollen was dat hij niet kon loopen. Om 8 uur gingen wij op marsch, of juister gezegd, vingen wij de afdaling aan langs een pad dat zoo stijl naar beneden gaat dat ik het niet waagde rechtop te gaan, maar het eerste gedeelte op mijn hurken aflegde mij aan steenen en grasstoeltjes vastklemmende. Hoe het den koelies gelukte om mijn gewonden schrijver naar beneden te dragen is mij een raadsel gebleven, maar het gaf zelfs geen noemenswaardig oponthoud.

Aan den voet van den Bangka gekomen trokken wij de Kamboetoe-beek over, die wij op de heenreis reeds een eind hadden gevolgd, naderden de Penanda die wij op den rechteroever volgden, staken een rechterzijriviertje, Rintango geheeten, over en daarna de Penanda zelf om daar even in het reeds bekende huis van Ambena Laso te rusten en zetten daarna aan den rechteroever de tocht weer voort tot Kaliboe waar wij te ruim 12 uur aankwamen. Den volgendag dag, Donderdag 16 Juni, hadden wij weer een lang oponthoud door te laat komen der koelies. Daar ik echter tot geen prijs de kustboot wilde missen liet ik twee vrachten bagage achter en vertrok te half twaalf, denzelfden weg nemende dien wij gekomen waren, n. l. de Penanda stroomaf en de Pangioe stroomop. Ik volgde een smal paadje langs den steilen oever hoog boven den stroom, die zich met groot geweld voortspoed. Plotseling stond ik voor een aardstorting, die blijkbaar eerst een of twee dagen geleden had plaats gehad. Het pad was daarmede in de diepte verdwenen, maar een weinig hooger op tegen den steilen bergwand was al weer een nieuw paadje ge-

maakt, dat niet meer dan een hand breed was en daarenboven schuin aan den steilen wand hing, daar het niet voldoende ondersteund werd. Ik was reeds te ver om terug te keeren, maar zal het oogenblik niet licht vergeten toen ik, mij aan een paar grasstoelen vastklemmende, er langs trachtte te scharrelen en opeens de grond onder mijn voeten wegstortte. Gelukkig hielden de struiken waaraan ik hing en kwam ik behouden over de gevaarlijke plek. Om twee uur hadden wij den voet van den Eoentoe Bila bereikt, voorwaar geen uitgezocht uur om de bestijging aan te vangen zonder schaduw in de tropische middagzon. Twee uur later was dit echter al weer achter den rug en genoot ik op den Boentoe Taädoek van het uitzicht op de baai van Palopo; Toradja was in een dikken nevel gehuld. Ik hield mij daarom maar niet lang op en repte mij wat ik kon, zoodat ik nog voor het vallen van de duisternis Latoepa bereikte. Ruim een uur later kwam eerst mijn arme schrijver aansukkelen die weder veel pijn aan zijn voet had. De koelies kwamen dien nacht niet aan, zoodat ons niet veel anders te doen overbleef dan te trachten den honger met den slaap te verdrijven op de latjes van een bamboezen vloer.

Den volgenden morgen, Vrijdag 17 Juni, legden wij het traject Latoepa Palopo in $2\frac{1}{2}$ uur af, juist één dag, vóórdat de kustboot werd verwacht.

Het vrij uitvoerige kaartje dat ik in staat ben hierbij te geven, dank ik in hoofdzaak den meermalen genoemden Arabier Said Ali die zich hiermede dus ook van een betere zijde laat kennen. De door hem gemaakte schetskaart, zonder behulp van instrumenten doch slechts met het den Oosterling aangeboren oriënteringsvermogen opgemaakt, bleek mij, voorzoover het door mij zelf bereisde gedeelte betreft direct en voor het overige gedeelte door zoo nauwkeurig

mogelijke navraag, vooral voor de details van waarde te zijn. Overigens had ik ook door mijn talrijke azimuthbepalingen eenige contrôle en was ik in staat hier en daar een verbetering aan te brengen.

De ligging van den Timodjong, met welken bergreus op de verschillende kaarten nog al gesold wordt, is nu met eenige nauwkeurigheid aangegeven. Ook de plaats van oorsprong van de Sadang-rivier geeft nog aanleiding tot een opmerking. Het lag voor de hand te onderstellen dat deze veel noordelijker zoude gelegen zijn en de uitgebreide landstreek bezuiden het Lindoemeer en bewesten het Possomeer tot het stroomgebied van deze rivier zou behooren. Nu de bronnen van de Sadang-rivier op het Sadang-gebergte niet veel noordelijker dan Palopo blijken te liggen moet dus de genoemde tot dusverre nog onbereisde landstreek langs een andere groote rivier hare afwatering vinden. Zeer waarschijnlijk is deze de rivier die beneden Baramamase niet ver beoosten Palopo in de Golf van Boni valt.

Het is nu ruim drie jaren geleden sedert ik van de boven beschreven reis terugkeerde. Een ernstige ziekte, die mij kort daarop overviel, was oorzaak dat ik mijn aantekeningen eerst nu kon uitwerken. Het is dus mogelijk dat het Bestuur te Makassar intusschen maatregelen heeft genomen om aan de viciëuze toestanden aan de Boven-Sadang een eind te maken, wat ik echter niet geloof omdat er naar buiten niets van is gebleken, en die maatregelen voorzeker van zeer ingrijpenden aard zouden moeten zijn, om het kwaad in den wortel aan te tasten. Toch is het sedert lang van algemeene bekendheid, dat het Boven-Sadanggebied stelselmatig door slavenjagers wordt geëxploiteerd en hunne diep beklagenswaardige slachtoffers voornamelijk over Pare Pare naar den overwal, Borneo's oostkust, worden uitgevoerd. Ook langs officieelen weg is

herhaaldelijk melding gemaakt en in de meest ondubbelzinnige bewoordingen van den onmenschenlijken menschenhandel die in deze streken ellende en verderf brengt.

De Nota van Toelichting op het contract gesloten met het landschap Doerie (onmiddellijk aan het Boven-Sadanggebied grenzende) op den 30sten September 1890¹⁾ welke Nota volgens gewoonte aan de Staten-Generaal is voorgelegd, vermeldt hieromtrent:

„In Doerie is het aantal slaven nog al belangrijk. Deze „mensen zijn in dien toestand geraakt door geboorte, „schulden, begane misdrijven of overtredingen, doch het „meest door roof. Doch vooral roof werkt in „Doerie de slavernij zeer in de hand. De onschuldigen „worden in hunne geïsoleerde tuinhuisjes of op eenzame „wegen door prinsen (sic) en voornamen, die de grootste „dobbelaars en opiumschuivers zijn, overvallen, gekneveld „en op de passers verkocht en naar de naburige Staten „vervoerd, om aldaar als slaven te worden verkocht.”

De Nota van Maiwa zegt eenvoudig onder de paragraaf Bevolking. Deze slaven „zijn in dien toestand geraakt door geboorte, schulden, begane misdrijven of overtredingen en roof.” De Nota betreffende het aangrenzende landschap Batoelappa: „Uitvoer van slaven en menschenhandel hebben hier, evenals in de andere staten van Masenrempoeloe nog plaats.”

Dat deze openlijke officieele erkenning van den slavenhandel die in deze streken nog welig tiert door de Regeering te Buitenzorg en ook hier te lande zoo kalm is opgenomen en althans niet geleid heeft tot maatregelen om het kwaad te bezweren moet voor een goed deel wor-

1) De hiergenoemde Nota's van Toelichting zijn opgenomen in het Tijdschrift van het Bat. Gen. voor K. en W. 1890.

den toegeschreven aan de geruststellende verklaringen die herhaaldelijk door bevoegde personen omtrent den toestand der slavernij op Zuid-Celebes zijn gegeven. De slaven heet het dan worden zeer goed behandeld en meer als leden der familie beschouwd. Bijna nooit komt het meer voor dat zij worden verkocht, wel daarentegen dat zij na lange jaren dienst worden vrij gegeven of op zich zelf mogen gaan wonen om alleen nog bij groote feesten hunne diensten te verleenen. Zoo is inderdaad de toestand in de Gouvernementslanden, en al moge die ook in de vorstenlanden voor de slaven niet zoo rooskleurig zijn, toch worden zij ook daar als menschen behandeld. Diep ellendig is echter het lot van den Toradja die met geweld uit zijn land geroofd in troepjes van drie tot acht door middel van ijzeren ketenen om den hals aan elkaar gekoppeld, naar de Boegineesche landen of erger nog over zee naar Koetei (Borneo's oostkust) worden vervoerd. Deze heidenen worden door den Boeginees zoo diep geminacht dat het leven voor deze arme schepsels ondragelijk wordt. Tijdens mijn verblijf in Boni waar toen juist met de uit Toradja teruggekeerde krijgsmacht een groot aantal van die ongelukkigen was ingevoerd, was ik er herhaaldelijk getuige van hoe deze menschen werden bespot en beschimpt. En tot welken wanhoop het hun brengen kan bleek mij op den dag voor mijn embarkement te Badjowa. Daar zag ik een oploopje aan het strand en naderbij gekomen werd het mij op eens duidelijk welk drama hier was afgespeeld. Een klein vaartuigje, een uitgeholde boomstam niet langer dan twee vaam was aangespoeld en daarbuiten hing met één been in het vaartuigje beklemd, het lijk van een Toradja die door de menigte werd herkend als de weggeloopte slaaf van een der ingezetenen van het dorp. De ongelukkige had zijn wanhopige poging om in het te kleine vaar-

tuigje aan zijn kwelgeesten te ontluchten met den dood moeten bekoopen.

De Zwitsersche reizigers P. en F. Sarasin geven hunne ervaringen van den slavenhandel in het Zeitschr. der Ges. für Erdkunde, Band XXXI, 1896, pag. 35 in de volgende woorden weer:

„Während wir bei eben ausgetretenem feinen Nebelregen
 „eine Steilhalde hinanstiegen, begegnete uns ein Transport
 „von Sklaven, welcher sich aus drei halbwüchsigen Männern
 „und einer jungen Frau zusammen setzte. Die ersteren wa-
 „ren mit Ketten aneinander gefesselt, welche die eisernen,
 „den Männern um den Hals gelegten Ringe unter einander
 „verbanden. Die einzelnen ovalen Kettenglieder möchten
 „zwei centimeter Länge besitzen bei etwa drei Millimeter
 „Mächtigkeit des Eisens. Die Sklaven liefen einer hinter
 „dem anderen und legten einen weinerlichen Gesichtsaus-
 „druck an den Tag; das junge Weib ging frei und schien
 „zufrieden. Dem Zuge, welches vor uns Sehen zur Seite
 „wich, folgte ein bunt gekleideter Araber, welcher als er
 „plötzlich unser ansichtig wurde, in Verlegenheit zu gera-
 „then schien, und rasch ohne zu grüssen an uns vorüber-
 „zog. Diese Sklaven sind, wie wir erfuhren Toradja's aus
 „den inneren Bergen, welche von den Arabern und Bugi-
 „nesen vermittle ihrer Modernen Schiesswaffen erjagt wer-
 „den. Man befördert sie nach Enrekang und Sidenreng und
 „führt viele nach Borneo aus; der Ausfuhrplatz ist vornehm-
 „lich Pare Pare.

De schrijvers zijn zoo beleefd hier nog aan toe te voegen: „Trotz grosser Anstrengungen hat es der Niederlän-
 „dischen Regierung noch nicht gelingen wollen diesen
 „Frevel der Mohammedanischen Kaufleute aus zu rotten,
 „so wenig wie es bis jetzt den anderen Europäischen Na-
 „tionen in Afrika gelungen ist.“

In werkelijkheid echter wordt door de Indische Regeering in het geheel niets gedaan om dit euvel te bestrijden. De uitvoer van uit Pare Pare heeft ongehinderd plaats, noch te dier plaatse noch in de straat van Makassar wordt eenig toezicht uitgeoefend en aan de tegenover gelegen kust van Borneo bestaat alle gelegenheid om de menschelijke handelswaar van de hand te zetten. Toegegeven moet worden dat het doen uitoefenen van controle te Pare Pare en het doen kruisen van een stoomschip in de straat van Makassar den handel over zee niet afdoende zou kunnen belemmeren en dat daarmee aan den menschenroof en den uitvoer naar de Boegineesche landen nog niet de minste belemmering zou worden in den weg gelegd. Maar de Regeering zou door deze maatregelen althans een bewijs geven dat het haar ernst is met de bepaling in de verschillende politieke contracten opgenomen waarbij de uitvoer van slaven over zee is verboden. Thans wordt dit verbod door de betrokken radja's met alle recht als een doode letter beschouwd. Maar er is meer. Zonder moderne vuurwapens zou het slavenjagen eenvoudig niet bestaan en het moge vreemd klinken, maar het is niet minder waar dat de slavenjagers in het bezit komen van moderne geweren enkel en alleen door tusschenkomst van het Gouvernement. In het voorgaande heb ik er reeds op gewezen hoe de sluwe Arabier Said Ali bin Said Sjaffi te Palopo van het Bestuur te Makassar vergunning wist te krijgen tot den aankoop van 60 Beaumontgeweren en eenmaal in het bezit van deze wapens een voordeeligen slavenhandel dreef. De controle door het Gouvernement op den invoer van vuurwapens in Ned.-Indië uitgeoefend is dank zij de energieke medewerking van het Gouvernement der Straits Settlements zoo afdoende dat geen geweren of amunitie op Celebes kunnen worden ingevoerd zonder vergunning van het Bestuur. De verhalen die men mij deed, als zouden de Sidenrengers,

die gedurende zoo langen tijd de vloek zijn voor de Toradja's aan de Boven-Sadang, hunne Beaumont- en zelfs repeteergeweren in bruikleen of gekocht hebben van den Datoe van Sidenreng, komen mij dan ook alleszins geloofwaardig voor. Deze radja heeft zijne diensten bij het sluiten der politieke contracten met de vele landschapjes der Masinrempoeloe en Adjatapparæng, die allen onder zijn invloed staan, aan het Gouvernement bewezen, in geweren betaald gekregen en met diezelfde geweren wordt het machteloze Toradjavolk getiranniseerd op een wijze die het tot razernij brengt. De zwakheid door de Regeering immer tegenover de onbeduidende vorstjes van Zuid-Celebes betoond, bracht mede dat zij die potentatjes juist van datgene voorzag, waarmede zij eens gevaarlijk kunnen worden. De vorst van Sidenreng heeft die geweren zonder twijfel in den slavenhandel gestoken.

Wel verre dat de Indische Regeering den slavenhandel met groote inspanning bestrijdt, heeft zij dien integendeel indirect, zij het ook onbewust, bevorderd.

Dit maakt het m. i. gebiedend noodzakelijk de geteisterde bevolking van het Boven-Sadanggebied te hulp te komen. Het valt voorzeker buiten het kader van dit opstel op de moeilijke kwestie in te gaan op welke wijze die hulp afdoende zou kunnen worden verleend. Het moge hier genoeg zijn de aandacht te hebben gevestigd op de diep betreurenswaardige toestanden die in dit schoone land met zijn nijvere bevolking bestaan.

Delft, October 1901.

